لەنێوان ئیسلام و خۆرئاوادا

د. هاشم ساڵح
لە عەرەبییەوە: شوان ئەحمەد

کتێبی لەنێوان ئیسلام و خۆرئاوادا، گفتوگۆیەکی درێژە لەگەڵ خۆرهەڵاتناسی بەناوبانگ «مەکسیم رۆدنسۆن» «جیرار خوری» ئەنجامی داوە. لەڕاستیدا ئەمجۆرە کتێبانە واتە کتێبی گفتوگۆو دیالۆگ، وەك دەڵێن لەپاریسدا بۆتە مۆد، چونکە خەریکە هەموو فەیلەسوفو بیریارێکی مەزن پەنا بۆ ئەم ستایلە دەبەن لەپێناو رونکردنەوەی ئایدیاو راوبۆچوونی خۆیاندا.. بێگومان ئەو کەسەی ئەم دیالۆگانە ساز دەدات گەر زیرەك بێت، ئەوا دەتوانێت شتگەلێگ لەو بیریارو فەیلەسوفە هەڵکرێنێت کە رەنگە لەکتێبەکانیدا نەبێت، یان گەر هەش بێت بەشێوەیەکی ئەوەندە قورسو ئەکادیمی نوسراوەکە تێگەشتنی ئاسان نییە. شایەنی وتنە ئەو ستایلە سادەو رەوانەی کتێبی گفتوگۆی پێدەنوسرێت، وا دەکات خوێنەر بەلای خۆیدا رابکێشێتو خوێندنەوەی خۆشتربێت، بە پێچەوانەی ئەو کتێبە ئەکادیمیە وشکانەی کە مرۆڤ حەوسەڵەیەکی زۆری دەوێت تا هەمووی بخوێنێتەوەو دەست بەرداری نەبێت.

ئەو پرسیارانەی «جیرار خوری» لەم کتێبەدا ئاراستەی «مەکسیم رۆنسۆن» یان دەکات، لەیەك کاتدا پرسیاری گشتیو پرسیاری تایبەتیشن. بۆ نمونە پرسیاری دەربارەی منداڵیو خانەوادەکەیو سەرەتا دژوارەکانی ژیانی لێدەکات، کاتێك بۆ بەدەستهێنانی بژێوی ژیانی رۆژانەی ناچار بووە وەك خزمەتکارێك ئیش بکات! بەڵێ ئەم خۆرهەڵاتناسە بەناوبانگە لەخانەوادەیەکی هەژاری جولەکەدا هاتۆتە دنیاوەو هەر لەمنداڵییەوە ناچار بووە کار بکات، بۆ ئەوەی بژیو بتوانێت خوێندن تەواو بکات. من لێرەدا ئەوە ناکەم بەدرێژی باس لەسەرەتاکانی ژیانیو تەنانەت ئەو ماوەیەش بکەم کە لەوڵاتانی سوریاو لوبناندا ماوەتەوە، بەڵکو راستەوخۆ دەچمە سەر لایەنی فەلسەفی لەکتێبەکەدا. بەڵام پێم باشە بەر لەوە کورتەیەك دەربارەی ناوەڕۆکی گشتی کتێبەکە بخەمە روو. سەرەتای کتێبەکە بە پێشەکیەکی «جیرار خوری» دەست پێدەکات بەناونیشانی (خۆرهەڵاتناسیەکی دیکە)، پاشان سێ نەسکی بەدوادا دێت: یەکەمیان باس لەمنداڵیو قۆناغی هەرزەکاری «رۆدنسۆن» دەکات لەپاریسو دووەمیشیان تایبەتە بە جەنگی دووەمی جیهانی لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاست لە 1939 بۆ ساڵی 1945، چونکە لەو ماوەیەدا «رۆدنسۆن» لەوێدا ژیاوە. سێیەم بەش باس لەگەڕانەوەی دەکات بۆ فەرەنسا، لەسوریاو لوبنانو خۆرهەڵاتی ناوەڕاستەوە. نەسکی چوارەم تایبەتە بە بابەتێك لەژێر سەردێری (مارکسیزمو ئیسلام). کۆتایی کتێبەکەش باسێکە بەناونیشانی (مەکسیم رۆدنسۆن بە قەڵەمی مەکسیم رۆدنسۆن)، ئەمەش بریتیە لەدەقی ئەو لێکۆڵینەوەیەی ساڵی 1970 لەبەردەم ژمارەیەکی زۆری مامۆستایانی سۆربۆندا پێشکەشی کرد، بەمەبەستی وەرگرتنی بڕوانامەی دکتۆرا. لەم نوسینەیدا باس لەپێشینەی فیکری خۆی دەکاتو ئەو هۆکارانەش دەخاتە روو کە هانیانداوە گرنگی بە باسو خواسی ئیسلامیو زمانە سامیەکان بدات.

وەکی سەرنج دەدەین «مەکسیم رۆدنسۆن» تەنها ئەو کاتە بڕوانامەی دکتۆرای وەرگرت کە تەمەنی گەیشتە پەنجاو پێنج ساڵان، کەچی خاوەن دکتۆراکانی لای خۆمان بەر لەو تەمەنەو زۆر بە ئاسانی بڕوانامە وەردەگرن. بەڵام ئاخۆ ئەوە مانای تیایەو دەکرێت بە بڕوانامەی دکتۆراکەی «رۆدنسۆن»ی بەراورد بکەین؟ چ زۆرە ئەو بڕوانامە خروتو خاڵیانەی خوێندکارانی عەرەب لەخۆرئاوادا وەریدەگرن! چەند ساڵێك بەر لەئێستا، ئەمە وایلێکردم وتارێك بنوسم بەناوی: (روخانی باستێل یان روخانی سۆربۆن!)، بەڵام لەدەرەنجامەکانی ترسامو نەم نوسی. بەهەر حاڵ ئەوە بابەتی سەرەکی ئێرە نییە، بابەتی سەرەکی لەو پرسیارانەدایە کە «جیرار خوری» لە «مەکسیم رۆدنسۆن»ی دەکات، دەربارەی هۆکاری داخرانی ئەقڵ

لەخۆرهەڵاتی عەرەبیدا. پێموایە زۆرجار بۆ ئەوەی وەڵامێکی تەواوی ئەم پرسیارەی دەسگیربێت، «رۆدنسۆن»ی بە تەنگ هێناوەو گیرو گازی زۆری لەگەڵدا کردووە، بەڵام وەڵامێکی ئەو تۆی دەسگیر نەبووە، لەبەر ئەوەی «رۆدنسۆن» لەوەڵامی راستەوخۆی ئەو پرسیارە خۆی دزیوەتەوە.

ئەو پرسیارەی «جیرار خوری» دەیکات بەمجۆرەیە: (دواکەوتویی میللەتانی عەرەب، پەیوەندی بە هۆکاری مادییەوە هەیە یاخود دەگەڕێتەوە بۆ هۆکارە فیکریو ئایدیۆلۆژییەکان). لەوەڵامدا «مەکسیم رۆدنسۆن» وەك مارکسیستێك دەڵێت: (بەپلەی یەکەم هەلومەرجی مادیو ئابووری رۆڵی لەو دواکەوتنەدا هەیە، پاشان هۆکاری فیکریو ئایدیۆلۆژی، چونکە ئەمانە بەرهەمی هەلومەرجی مادیو ئابوورین). کاتێکیش «جیرار خوری» پێیدەڵێت کە ئەقڵیەتی خۆرئاواییەکان لەئەقڵیەتی خۆرهەڵاتییەکان جیاوازە، لەبەر ئەوەی یەکەمیان رێگە بەفیکری رەخنەیی دەدات، بەڵام دووەمیان ئەقڵیەتێکی دۆگماو داخراوە. لەوەڵامدا «رۆدنسۆن» دەڵێت: (بەڵێ ئەوەی تۆ دەیڵێیت لەئێستادا راستە، بەڵام رەنگە لەداهاتوودا ئەو شتانە گۆڕانیان بەسەردا بێت).. ئەم وەڵامە شێلگیرانە دژی ئەو هەڵوێستە رەگەزپەرستانەییە کە دەڵێت: (خۆرئاوا خۆرئاوایەو خۆرهەڵاتیش خۆرهەڵاتەو هەرگیز بەیەك ناگەن). هەروەها پێچەوانەی ئەو بۆچونەیە کە دەڵێت: (خۆرهەڵاتییەکان دواکەوتوون لەبەر ئەوەی خۆرهەڵاتین و سەر بە رەگەزێکی ئاست نزمن و بە خۆڕسك دەمارگیر و توندڕەون، بەپێچەوانەی ئەوروپاییەکانەوە). ئەم وەڵامە تەئکید لەنەگۆڕانی جەوهەر دەکاتەوە. واتە گەر تۆ لەسەرەتاوە ناوەڕۆکت لارو لەویربوو، هەرچی بکەیت ناتوانیت ببیتە ئەقڵانیو شارستانی! خۆشبەختانە «رۆدنسۆن» ئەم بۆچونە رەتدەکاتەوەو ئافەرۆزی دەکات.

لەلایەکی دیکەوە من پێموایە «رۆدنسۆن» هەندێ جار زیاد لەپێویست مارکسیستە، ئەگەرچی باس لەوەش دەکات کە ئەو ئەگەر مارکسیش بێت، ئەوا مارکسیستێکی سەربەخۆیە و دۆگماتیست نییە، یان تەنانەت هەر مارکسیش نییە (بڕوانە دواین نوسینەکانی). چونکە ئەو وەك یەکەیەکی سەربەخۆ سەیری ئەقڵ بیرکردنەوەو ئایدیۆلۆژیا ناکاتو هەمیشە ئەمانە بەهەلومەرجی مادیی ئابووریو کۆمەڵایەتیەوە گرێ دەدات. هەندێ جار وای بۆ دەچم ئەویش زۆر لەو تیۆریا بە تاڵەی سەرخانو ژێرخان بە دوور نییە کە ساڵانێکی زۆر ویردی سەر زمانی کۆمۆنیستەکان بوو. «رۆدنسۆن»

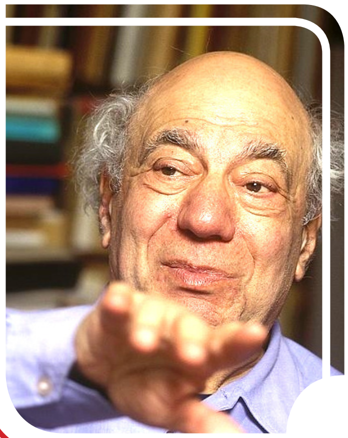

به پلەی یەکەم هەلومەرجی مادی و ئابووری رۆڵی له دواکەوتی گەلانی عەرەبدا هەیە، پاشان هۆکاری فیکری و ئایدیۆلۆژی، چونکە ئەمانە بەرهەمی هەلومەرجی مادی و ئابوورین

وەڵامی هەندێ لەم پرسیارانە ناداتەوە: (بۆچی هەندێ جار هەلومەرجی مادی دەگۆڕێت، بێئەوەی ئەقڵیەتو بیرکردنەوە گۆڕانی بەسەر دابێت؟ یان ئەوە چۆن لێك بدەینەوە کە منداڵی بنەماڵە بۆرژوازیەکان لەشارە گەورەکاندا هەر پابەندی ئەقڵیەتی خورافیو ئایینی کۆنن، ئەگەرچی لە کۆلیژەکانی زانست و پزیشکی و فیزیاشدا دەخوێنن؟... بۆچی ئەمانە لەگەڵ گۆڕانی هەلومەرجی مادی چواردەوریاندا، ئەقڵو بیرکردنەوەشیان ناگۆڕێت؟). من لەوەڵامەکانی «رۆدنسۆن» جاڕس بووم، چونکە نایەوێت هێندەی تۆزێك لەو هەڵوێستە مادییەی لابدات، ئەگەرچی «جیرار خوری« پرسیاری زۆرو گرنگی لێدەکات. «رۆدنسۆن» نایەوێت تیۆریاکەی «جۆرج دوبی« دەربارەی بیرکردنەوەو پەیوەندی بەهەلومەرجی مادییەوە بەهێند وەربگرێت کە باس لەوە دەکات، هەندێ جار ئەقڵو بیرکردنەوە هەنگاوی گەورەتر دەنێت بە بەراورد لەگەڵ هەلومەرجی ئابووریو کۆمەڵایەتیدا. تەنانەت هەندێ جار ئەقڵ ئاڕاستەی مێژوو دەکاتو لەشتە مادیەکان زیاتر کاریگەری لەسەر جێد ە هێڵێت .

سەبارەت بە گۆڕینو دەستکاریکردنی ئەقڵیەتو بیرکردنەوەی خەڵك، قسەیەك هەیە دەڵێت: (لەقکردنو جوڵاندنی کێوێك لەگۆڕینی ئەقڵیەتو بیرکردنەوەی گروهێك زەحمەتترە!). گەر وانە بێت ئەی چۆن دیاردەی خێڵو دەستەگەرێتیو رەگداکوتانی بەناخی خۆرهەڵاتیەکاندا تا ئەو ئاستە، لێکبدەینەوە؟ بۆچی ئەم دیاردەیە، تەنانەت لەسەردەمی ئینتەرنێتو مانگە دەستکردەکانو سەرجەم ئەو کۆدێتا مادیو گۆڕانکاریانەی لەخۆرهەڵاتی عەرەبیدا رویاندا، هەر نەگۆڕاو وەکی خۆی مایەوە؟ خۆ هەلومەرجی مادی گۆڕانی زۆری بەسەردا هاتووەو ئێمە ئێستا لەرۆژگاری پێشکەوتنی تەکنۆلۆژیادایین؟ کەچی بیرکردنەوەمان بیرکردنەوەی ئەو سەردەمانەیە کە بەسەر پشتی حوشتەرەکانەوە بووین؟ بۆچی هەلومەرجی مادی گۆڕا، کەچی ئەقڵو بیرکردنەوەی خەڵك هەر وەك خۆیەتیو نەگۆڕاوە؟.

«رۆدنسۆن» وەڵامی ئەم هەموو پرسیارانە ناداتەوەو ناشتوانێت وەڵامیان بداتەوە، لەبەر ئەوەی تا ئێستاش دیلی وتەزا دۆگماو بەرتەسکەکانی مارکسیزمەو بەلای ئەوەوە هەرچیەك لەهەلومەرجی مادیو ئابووری بەدەربێت، شتێکی لاوەکییەو گرنگی ئەوتۆی نییە. لێرەوە ئەوەی ئەو گرنگی پێدەداو ئەولەویەتی هەیە، گۆڕانی هەلومەرجی مادییەو دوای ئەوە خۆ بەخۆو بەشێوەیەکی ئۆتۆماتیکی

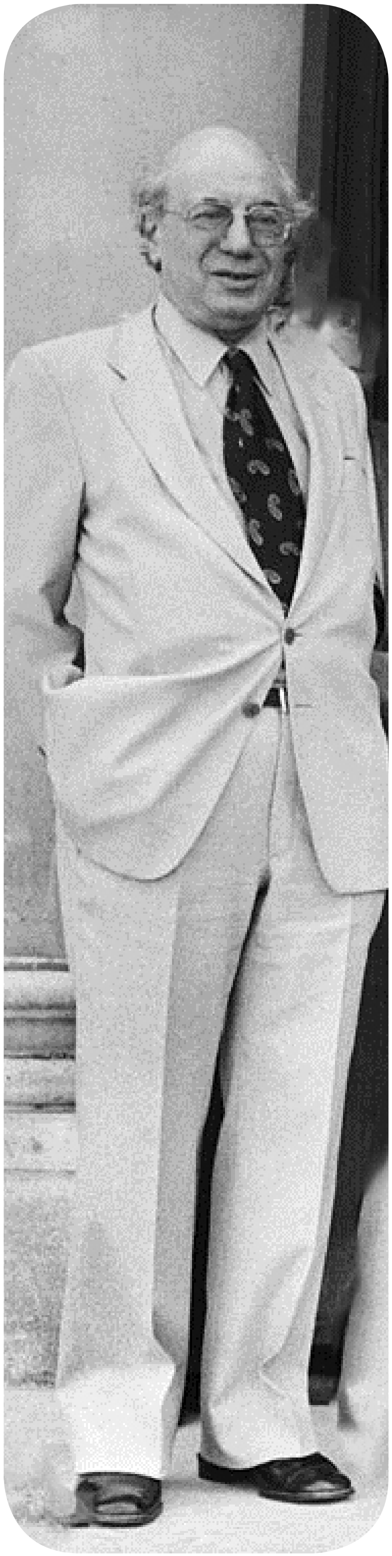

Maxime Rodinson

ئەقڵیەتو بیرکردنەوە بۆ خۆی دەگۆڕێت!، بەڵام مێژوو بۆی سەلماندین مەسەلەکان بەو جۆرە نین کە ئێمە پێمان وابوو. ئەوەتا «بن لادن»و تەواوی فێندە مێنتالیستەکان ئامرازی زانیاریو ئینتەرنێتو مۆبایل بەکاردێنن، لەگەڵ ئەوەشدا بە ئەقڵیەتی سەدەکۆنەکان بیر دەکەنەوە. کەواتە چۆن دەکرێت ئەم ناکۆکیەو تەنانەت ئەو شیزۆ فرینیایە لێکبدەینەوە کە لەمڕۆدا دوچاری ملیۆنەها موسڵمان بووە؟ چۆن ئەو دەمارگیرییە نابینایە شرۆڤە بکەین کە سەرەڕای گۆڕانی ژیانی مادی کۆمەڵگاکانیشمان، کەچی هەر بەردەوامەو درێژەی هەیە؟

گومانی تێدا نییە «ڕۆدنسۆن» لەجێیەکی تردا سەرەنجمان بۆ لای خاڵێکی گرنگ رادەکێشێت: ئەویش ئەوەیە موسڵمانان وەکو فەیلەسوفانی ئەوروپا، تا ئێستا پەییان بە بیری رەخنەیی نەبردووەو وەکی پێویست بەسەر کەلەپووری خۆیاندا پراکتیزەیان نەکردووە. ئەو پێیوایە جەماوەری وڵاتانی ئیسلامی تا ئێستایش لەقۆناغی سەدەکانی ناوەڕاستدا دەژین، ئەو قۆناغەی ئەوروپا لەسەدەی شانزەهەمەوە بەجێهێشت. بۆیە پێویستە ئێمەش چەند سەدەیەکی دیکە چاوەڕوان بین، بۆ ئەوەی ریفۆرمی ئایینیو رۆشنگەری روبداتو سەدەکانی ناوەڕاست جێ بهێڵین.

بەڵام ئایا دەبێت ئێمە چەند سەدەیەکی دیکە چاوەڕوان بین، تا لەو هەلومەرجە دژوارە قوتارمان بێت کە ئێستا تێیدا دەژین؟ ئایا ئەو قسانەی «ڕۆدنسۆن» توشی نائومێدیمان ناکات؟. رەنگە ئەو مەبەستی ئەوە بێت ئێمە کاتێکی زۆر ترمان دەوێت بۆ ئەوەی چارەسەری کێشەی دەمارگیریو ئەقڵیەتی خێڵەکی بکەین، بێگومان لەمەشدا راستی پێکاوەو هەق بە ئەوە. لەوەڵامی یەکێك لەپرسیارەکانی دیکەی ئەم کتێبەدا، «ڕۆدنسۆن» بەڵگە بە قسەی «مارسیل موس»ی مامۆستای دێنێتەوە کە یەکێك بووە لەسۆسیۆلۆژیستە گەورەکانی فەرەنساو بەمەش لەو مەرجە رەهایانەی هەلومەرجی مادیو ئابووری دێتە دەرێ. «موس» دەڵێت: (بیرو بۆچون لەحاڵەتی دەگمەنو چرکەساتی تایبەتیدا نەبێت، ئاراستەی جیهان ناکات). ئەمە چ کاتێك رو دەدات؟ «ڕۆدنسۆن» لەوەڵامدانەوەدا پرکێشی ناکاتو درێژەی ناداتێ. بەڵام دەتوانین بڵێین بۆ نمونە دەرکەوتنی «مارتن لوتەر» لەبەرابییەکانی سەدەی شانزە لەئەڵمانیادا، بۆ خۆی چرکە ساتێکی تایبەتی بوو لەمێژووی میللەتانی ئەوروپیدا. ئەم پیاوە ئەگەرچی هەژارو گۆشەگیر بوو، بەڵام بۆچونەکانی بەهەموو لایەکدا بڵاوبوونەوەو توانیان دنیا بگۆڕن.

ئەو قسانەی ئەو بونەمایەی ئازاد بوونی مەسیحیەتی ئەوروپاییو خوێنی کردەوە بە دەمارەکانیدا. بەهۆی کۆمەڵێك وتارو لێدوانەوە، توانی خۆرئاوا بێنێتە شەكو شۆكو ئەوروپا بگۆڕێت. بەمجۆرە دەتوانین بڵێین: (لەسەرەتادا وشە هەبوو، نەك ئابووریو مادە). بەڵێ وشە رووی جیهان دەگۆڕێت، ئەگەر لەکاتی خۆیدا بێتو وەڵامی پێداویستیەکی مێژوویی بداتەوە. هەروەها دەتوانین هەمان شت دەربارەی فەلسەفەی ئایدیالستی ئەڵمانیو «کانت»و «هیگڵ»و «جان جاك رۆسۆ»یش بڵێین، چونکە ئەمانەش جیهانیان گۆڕیو بە بەراوردبە «لۆتەر»، جیهانیان هەنگاوێکی تر بەرەو پێش بردو میللەتانی ئەوروپیان لەکۆتو بەندی ئەقڵیەتی تەقلیدی رزگار کرد. هاو کات لێرەشدا دەتوانین بڵێین: ئەوە فیکرەکە جیهان دەگۆڕێتو ئاراستەی مێژوو دەکات، بەڵام هەموو فیکرێکیش نا! کێ چوزانێت؟ رەنگە لەئێستادا موسڵمانان پێویستیان بەم فیکرە هەبێت، تا بە ئاگایان بێنێت. بەڵێ قەیرانی ئێمە بەگشتی چەندە مادیو ئابوورییە، ئەوەندەش قەیرانێکی فیکریو رۆحییە.

نابێت دیاردەی فێندە مێنتالیزمی ئیسلامی بەوە لێکبدەینەوە کە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو دەستکورتیو هەژارییەی توێژێکی بەرفراوانی

کۆمەڵگەی ئیسلامی بەدەستیەوە دەناڵێنێت. هاوکات فێندەمێنتالیزم رووبەڕووی مەترسیەکی فیکریشمان دەکاتەوە، کە تائێستا کەس بوێری ئەوەی نەکردووە لەسەرزەمینەی فیکری رووبەڕوی بێتەوە (بێگومان لێرەدا فیکری محەمەد ئەرکۆن هەڵدەبوێرین). کەواتە میللەتانی ئێمە هەر لەڕووی مادییەوە هەژار نین، بەڵکو لەڕووی فیکریشەوە دەست کورتن. گۆڕان ئەگەر بێت یەکەمجار لەڕێی فیکرەوە دێت، بەر لەوەی لەواقیعدا بەرجەستە بێت. ئەوە شۆڕشە فیکرییەکان بوون زەمینەیان بۆ شۆڕشە سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابورییەکان رەخساند، نەک بە پێچەوانەوە. یەکەمین شتێك پێویستە بیگۆڕین گۆڕینی بیرکردنەوەو ئەقڵیەتی خەڵکو خوایە، دوای ئەوە گۆڕانکاریەکانی دیکە خۆ بەخۆ روودەدەن.

ئەگەر فەلسەفەی رۆشنگەری ئەوروپی نەبوایە شۆڕشی سیاسی مۆدێرن رووی نەدەدا، واتە شۆڕشی ئینگلیزیو شۆڕشی ئەمریکیو شۆڕشی فەرەنسی بەرپا نەدەبوو. ئەمەش زیادەڕۆیی نییە، چونکە فیکر بالاترینو پیرۆزترین شتە لەبونەدا. بەڵێ فیکر ئەگەر بنەمایەکی مادی یاخود چینێکی کۆمەڵایەتی نەدۆزییەوە کە لەئامێزی بگرێت، ئەوا دەپوکێتەوەو دەمرێت، گەورەترین بەڵگەش لەسەر ئەمە چارەنوسی فیکری ئەقڵانییە لەدنیای ئیسلامدا. بیرکردنەوەی ئەقڵانی لەسەردەمی عەباسیەکانداو بە تایبەت لەسەردەمی سێیەمو چوارەمی کۆچیدا بۆ ماوەیەك گەشەی سەند، بەڵام دوای ئەوە پوکایەوەو نەما. چونکە ئەو چینە بۆرژوازییەی پاڵپشتی موعتەزیلەو فەیلەسوفو ئەدیبان بوو، بەهۆی وەرگۆڕانی رێگاکانی بازرگانی لەجیهانی ئیسلامیەوە بەرەو شوێنەکانی تر، پێگەی خۆی لەدەست داو لاواز بوو. بەمجۆرە کۆمەڵگەی ئیسلامی چووە قۆناغی جوینەوەو دوبارەکردنەوەی شتەکان.

لەلایەکی ترەوە «رۆدنسۆن» پێیوایە هۆکاری پێشکەوتنی خۆرئاواو قەڵەمبازە شارستانیەکەی، دەگەڕێتەوە بۆ خۆ جیاکردنەوەی چینی بۆرژوا ـ واتە ئەو چینەی لەشارەکاندا نیشتەجێ بوو، لەتوێژی سەربازیو فیودالیزمی فەرمانڕەوا و وەرگرتنی جۆرە ئۆتۆنۆمییەك بۆخۆی، بەڵام لەجیهانی ئیسلامیدا بە پێچەوانەوە لەشکر (بە تایبەت تورکەکان لەسەدەی یازدەوە)، لەهەوڵی کۆنترۆڵکردنی هەموو کایەکاندا بوو. بەمجۆرە چینی دەرەبەگو لەشکر لەسەدەی شازدەوە تا سەدەی نۆزدە، جیهانی ئیسلامیان بەڕێوە دەبرد. ئەمە لەکاتێکدا ئەوروپا بەئاراستەیەکی تردا گەشەی دەکرد. لەسەرەتای سەدەی یازدەوە دروستبونی سستمی شارەوانیەکان لەشارەکانی ئەوروپادا دەستی پێکردو بازرگانیش لەگەشەکردندا بوو. هەروەها لەنێوان سەدەی پازدەو نۆزدەدا چینی بۆرژوا تا دەهات گەورەترو بەهێزتر دەبوو، بەجۆرێك توانی چینی دەرەبەگو میلیتاری راماڵێتو کۆتایی بەدەسەڵاتیان بێنێت. هەموو ئەمانە وایکرد گاڤ گاڤ دەسەڵات لەسەری سەرەوە بۆ خوارەوە بگوازرێتەوە، لەگەڵ ئەمانەشدا دامو دەزگاکان دروست بنو کار بە سستمی دەنگدانو هەڵبژاردن بکرێت، واتە ئیتر لەئەوروپا وای لێهات خەڵك خۆیان فەرمانڕەوایان دەست نیشاندەکردو وەك جاران لەسەرەوە خۆی بەسەریاندا نەدەسەپاند.

پاشان لەسەرەتای سەدەی شانزەوە شۆڕشە ئازادیخوازییەکان دەستیان پێکرد. یەکەمجاریش بەهۆڵەندا دەستی پێکرد، چونکە هۆڵەندا بەر لەهەموان ئەزمونی مۆدێرنەو شارستانیو تۆلێرانسی ئایینی کرد. دوا بەدوای ئەوە لەسەدەی حەڤدەدا شۆڕشی ئینگلیزیو لەسەدەی هەژدەشدا هەردوو شۆڕشی فەرەنسیو ئەمریکی بەرپا

بوون. ئەمانە هەموو بوونە مایەی سستماتیزەکردنی کۆمەڵگە، لەڕێی یاسا گەلێکی وەزعییەوە کە کۆتایی بە قۆناغی هەڕەمەکیو پشێوی هێنا. هاوشانی ئەمانەش گەشەیەکی گەورە لەبواری زانستو تەکنۆلۆژیادا دەستی پێکرد، لەگەڵ کەڵەکەبوونی پارەو سامانێکی زۆردا. لەبەختی ئەوروپا هەموو ئەم هۆکارە مادیو فیکریانە بەشدار بوون لەوەدا کە گەورەترین شارستانیەت لەسەر گۆی زەوی بخولقێنن. شتێکی سەیرە کۆی ئەم هۆکارانەی گرنگن بۆ دروستبوونی شارستانیەت، پێکەوەو لەیەك شوێندا کۆببنەوە. ئەمە بۆ خۆی شتێکی دەگمەنە لەمێژوودا.

زۆرێك لەمیللەتانی دیکە هەوڵیاندا لەڕێگەی لاسایکردنەوەیەوە، بە ئەوروپا بگەنەوەو بەو پێشکەوتنەی ئەو بگەن، بەڵام جگە لەیابان ئەوانی دی لەو هەوڵەیاندا سەرکەوتوو نەبوونو شکستیان هێنا. لەلای ئێمەش چینی بۆرژوا وەکی چینێکی داهێنەرو داینامیکی بەقەد پێویست گەشەی نەکرد، لەبەر ئەوە بزاوتی رێنیسانس پێشترو دواتریش لای ئێمە دوچاری شکست هات. ئەمەش وایکرد فیکری ئەقڵانی لەبەرامبەر فیکری غەیبانی تەقلیدیدا پاشەکشە بکات، ئەو فیکرەی دواتر بزاوتە فێندەمێنتالیستەکانی لەسەر دروست دەبێت. بەڵام من پێموایە ئەم پاشەکشەیە کاتیەو یەکجاری نییە، چونکە داهاتوو بەسەر هەموو ئەگەرەکاندا کراوەیە.

دواجار دەتوانین بڵێین «مەکسیم رۆدنسۆن» بیریارێکی تەواو ئەقڵانییە، لەبەر ئەمەش ساڵی 1991 فیدراسیۆنی ئەقڵانییەکان لەپاریس خەڵاتی خۆیان پێبەخشی. هەر لەم بۆنەیەشدا بیریاری فەڕەنسی «جان پییر فێرنان»، وتەیەکی گرنگی پێشکەشکردو تیایدا ستایشی «رۆدنسۆن»ی کرد بوو کە لەلێکدانەوەکانیدا بابەتیانەیەو لەو هاشوهوشە ئایدیۆلۆژیو گڕوتینە نائەقڵانییە دورکەوتۆتەوە کە لەتەمەنی لاوێتیداو لەو کاتەی ئەندامی پارتی کۆمۆنیستی فەڕەنسی بوو، بەسەریدا زاڵ بوو. «فێرنان» دەڵێت: (ئێمە چیتر ناتوانین ئەقڵ لەسەر ئەو بنەمایە وێنا بکەین کەشتێکی رەهایەو لەسەرو رەخنەوەیە وەکی ئەوەی خەڵكو تەنانەت کەسانی وەك کانتو هیگڵیش پێیان وابوو.. فەیلەسوفانی رۆشنگەری پێیان وابوو ئەقڵ لەئاسماندایەو بەسەر سەری هەموانەوەیە، هەڵگری حەقیقەتەو ئاراستەی مێژوو دەکاتو جەهلو نەزانین رادەماڵێت. بەڵام هەنوکە ئێمە بۆچونمان سەبارەت بە ئەقڵ گۆڕاوەو دەزانین کە جگە لەو شتگەلێکی تر کار لەمێژوو دەکەن. تەنانەت زۆرجار ئەفسانەی نا ئەقڵانیو فانتازیاو ویستو ئارەزووی مرۆڤ، زیاد لەئەقڵ توانای مۆبێلیزەکردنی جەماوەریان هەیە). بڕوانە سەرکردە ئسوڵیەکان چۆن چۆنی ملیۆنەها خەڵك دەجولێنن، یاخود چۆن «هتلەر» و «مۆسۆلۆنی«و سەرکردەکانی دیکەی فاشیزمی ئەوروپی دەیانجولاندن. بەڵام سەروەختێك مەسەلەکە پەیوەندی بە تێگەیشتنی ئەوەوە هەبێت کە رودەدات، ئەوا جگە لەئەقڵ هیچ ئامرازێکی دیکە شك نابەین. گەر بێتو دەستبەرداری بین، ئەوا شەوەزەنگی تاریکی بەسەر مرۆڤایەتیدا دێت. «مەکسیم رۆدنسۆن» سەرەڕای هەموو ئەوەی رویداو رودەدات، دەستبەرداری ئەقڵ و ئەقڵانییەت نەبوو. کەواتە هەر ئەقڵ بنەمایەو هەر ئەویشە وەکی «هیگڵ« دەڵێت جڵەوی مێژوو دەکات.